Wiadomości Archeologiczne LXX, 2019: 219–224
https://doi.org/10.36154/wa.70.2019.13

Dariusz Krasnodębski, Jagoda Mizerka

ZNALEZISKO PÓŹNORZYMSKIEJ FIBULI NA WCZESNOŚREDNIOWIECZNYM GRODZISKU W ZBUCZU KOŁO HAJNÓWKI – KONTYNUACJA TRADYCJI CZY PRZYPADKOWA ZGUBA?

A Late Roman Fibula from the Early Medieval Hillfort in Zbucz near Hajnówka – Continuation of a Tradition or an Accidental Loss?

Słowa kluczowe: *okres wpływów rzymskich, kultura wielbarska, grodzisko wczesnośredniowieczne, fibula*
Keywords: *Roman Period, Wielbark Culture, medieval hillfort, fibula*

W dorzeczu górnej Narwi znajduje się jeden z ciekawszych obiektów ma mapie wczesnośredniowiecznego pogranicza mazowiecko-ruskiego – grodzisko w Zbuczu (stan. 3, AZP 45-89/4). Prace terenowe na tym obiekcie prowadzono w latach 2004, 2007, 2010, 2013 i 2015. Przebadano obszar o powierzchni ponad trzech arów, w wykopach rozlokowanych w zachodniej, południowo-wschodniej, południowej i centralnej części stanowiska (Ryc. 1), oraz przeprowadzono nieinwazyjne badania magnetyczne i analizę danych krajobrazowych na bazie chmury punktów skaningu lotniczego LiDAR[1] (Ryc. 1)[2]. Grodzisko znane jest od połowy XIX wieku, kiedy po raz pierwszy opisał je Józef Jaroszewicz[3]. 40 lat później stanowisko uwzględnił w swoim katalogu Fiodor V. Pokrovskij[4].

Stanowisko znajduje się na terenie rozległego wzgórza moreny czołowej, do której od północnego wschodu przylega słabo urozmaicona wysoczyzna moreny falistej. Osady powierzchniowe w najbliższej okolicy stanowi w większości glina zwałowa, przeplatająca się z piaskami, żwirami i skupiskami głazów narzutowych[5]. Obszar ten leży w środkowej części Równiny Bielskiej, mezoregionu wchodzącego w skład Niziny Północnopodlaskiej – makroregionu, którego rzeźba ukształtowała się głównie w trakcie stadiału środkowego zlodowacenia Warty[6]. Teren jest mało zróżnicowany morfologicznie, a jego najwyższy punkt – wzniesienie o nazwie *Srebrna Góra* – znajduje się w odległości ok. 1,5 km na północny zachód od grodziska. W sąsiedztwie stanowiska bierze swój początek niewielki strumień, będący dopływem rzeczki Orlanki.

Grodzisko widoczne jest na powierzchni w postaci wału ziemnego o średnicy ok. 115 m, otaczającego 80-metrowy majdan (Ryc. 2). Wysokość nasypu waha się od ok. 1 m w części zachodniej, do 2,5 m na północy, zaś szerokość u podstawy wynosi ok. 14–15 m. Zachodnia część obwałowań, na odcinku ok. 40 m, została zniszczona i częściowo zniwelowana do poziomu majdanu.

Wyniki badań wskazują na dwie fazy budowy obwarowań grodu. Główna drewniano-ziemna konstrukcja, wzmocniona gliną, powstała w latach 70. IX wieku, zaś na przełomie X i XI wieku miała miejsce jej przebudowa, podczas której powiększono obszar majdanu. Wewnątrz grodziska, w odległości ok. 3 m od jego podstawy, znajdował się rów wykopany w trakcie budowy wału w końcu IX wieku[7]. Miał on szerokość od ok. 2 m do ponad 3,5 m i głębokość 0,4–0,7 m, licząc od ówczesnej powierzchni gruntu. Pomiędzy kamieniami znajdującymi się w jego wypełnisku, tworzącymi miejscami regularne bruki, natrafiono na nieliczne, drobne fragmenty bardzo silnie przepalonych kości, z których część udało się zidentyfikować jako ludzkie[8]; pochodzi stąd także stosunkowo liczny zespół różnego rodzaju zabytków[9]. Charakter tego rowu i jego nie dająca się racjonalnie wytłumaczyć lokalizacja po wewnętrznej stronie wału zdają się wskazywać, że obiekt miał specjalne przeznaczenie, związane zapewne z obrządkiem pogrzebowym lub zabiegami kultowymi. Po zniszczeniu konstrukcji obronnych grodzisko w Zbuczu pełniło już tylko funkcję ceremonialną oraz sepulkralną. Zły stan zachowania materiałów ceramicznych[10] i zabytki metalowe pozbawione cech datujących pozwalają jedynie na stwierdzenie, że bliżej nieokreślone działania o charakterze rytualnym odprawiane były nie później niż najpóźniej na przełomie X i XI wieku.

---

[1] Prace prowadzone były przez Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (dalej: IAiE PAN) w ramach projektów: *Pogranicze kultury zachodnio- i wschodniosłowiańskiej w międzyrzeczu Narwi i Bugu we wczesnym średniowieczu*, finansowanego przez Komitet Badań Naukowych, oraz *Początki chrześcijaństwa na pograniczu mazowiecko-ruskim*, finansowanego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, a także prac statutowych Stowarzyszenia Dziedzictwo Podlasia ze środków uzyskanych z projektu Lider+ oraz badań własnych IAiE PAN. Część kosztów pokrył również Urząd Gminy w Czyżach.

[2] D. Krasnodębski, W. Małkowski 2018.

[3] J. Jaroszewicz 1853, 194, przyp. 1.

[4] F.V. Pokrovskij 1895, 61–63.

[5] S. Brud, J. Boratyn 2006, 7, 22, tabl. I.

[6] J. Kondracki 2009, ryc. 33.

[7] Cztery analizy dendrochronologiczne drewna z konstrukcji wału dały następujące wyniki: ok. 856 AD, ok. 858 AD, ok. 868 AD, ok. 869 AD. Datowanie wykonane zostało przez prof. dr. hab. Tomasza Ważnego.

[8] Analizę szczątków z badań z lat 2004 i 2007 wykonała dr Mira Pyżuk-Lenarczyk, materiały z lat 2010 i 2013 opracowali dr Łukasz M. Stanaszek i dr Elżbieta Jaskulska.

[9] D. Krasnodębski, H. Olczak 2019, 95–96.

[10] Materiały ceramiczne opracowała Hanna Olczak, za co autorzy składają jej podziękowania.

Ryc. 1. Zbucz, pow. hajnowski. Plan grodziska z naniesionymi wykopami i zaznaczonym miejscem znalezienia zapinki (×). Oprac.: W. Małkowski

Fig. 1. Zbucz, Hajnówka County. Plan of the hillfort with excavation trenches and findspot of the brooch (×). Graphics: W. Małkowski

Po zewnętrznej stronie wału, we wschodniej części przejazdu, na stropie calca w wykopie 10, odsłonięto część niewielkiego bruku o powierzchni ok. 6 m^2, oznaczonego jako warstwa 234. Tworzyły go luźno rozmieszczone drobne kamienie, tkwiące w jasnobeżowej glinie, na głębokości ok. 0,7 m (Ryc. 3–5). Nie sposób stwierdzić, czy bruk ten znajdował się tylko w obrębie bramy, wówczas musiałby powstać w trakcie budowy wału, czy sięga poza jej obręb, stanowiąc nawarstwienie starsze od grodowego. W warstwie 234 znaleziono fragment późnorzymskiej fibuli i jedynie kilka kości zwierzęcych[11]. Zachowany facetowany kabłąk o długości 4,4 cm, przekroju płasko-wypukłym, z wąską, podwiniętą nóżką (Ryc. 6), pochodzi z zapinki grupy VI, typu A.161–162[12].

Fibule opisywanego typu wykonywane były w przeważającej większości z brązu, jednak stosunkowo licznie występują egzemplarze srebrne, zaś do wyjątkowych należą okazy z żelaza. Takie zróżnicowanie widoczne jest także w znaleziskach fibul typu A.161–162 z terenu międzyrzecza górnej Narwi i środkowego Bugu, gdzie występują bardzo licznie: Puszcza Białowieska, Leśnictwo Nowe, stan. 4[13], Białowieski Park Narodowy, stan. 33[14], Hryniewicze Wielkie, pow. bielski, stan. 1[15], Wojszki,

[11] Należały one do bydła (18 fragmentów) i świni (4 fragmenty). Większość szczątków bydła pochodziła z czaszki jednego osobnika (J. Piątkowska-Małecka 2018).

[12] O. Almgren 1923, 77, tabl. VII:161.162.

[13] T. Dzierżykray-Rogalski, J. Jaskanis 1961, 285, ryc. 5:b.c.

[14] D. Krasnodębski *et alii* 2008, 368, ryc. 5:3, 8:2.

[15] J. Andrzejowski 1999, 30, ryc. 9:A1.

Ryc. 2. Zbucz, pow. hajnowski. Widok grodziska od południowego-wschodu. Maj 2013 roku. Fot.: D. Krasnodębski

Fig. 2. Zbucz, Hajnówka County. View to the hillfort from SE, May 2013. Photo: D. Krasnodębski

Ryc. 3. Zbucz, pow. hajnowski. Przekop przez wał w wykopie 10 z 2010 roku. U podstawy wału bruk kamienny (warstwa 234) – miejsce znalezienia zapinki. Fot.: D. Krasnodębski

Fig. 3. Zbucz, Hajnówka County. Cross cut of the rampart in trench 10 from 2010. Stone pavement at the foot of the rampart (layer 234) – findspot of the brooch. Photo: D. Krasnodębski

Ryc. 4. Zbucz, pow. hajnowski. Zbliżenie na warstwę 234 w wykopie 10. Fot.: D. Krasnodębski

Fig. 4. Zbucz, Hajnówka County. View of layer 234 in trench 10. Photo: D. Krasnodębski

pow. białostocki, stan. 28[16], Rostołty, pow. białostocki, stan. 1[17]. Szczególnie częste są na cmentarzysku w Cecelach, pow. siemiatycki, stan. 3, gdzie znaleziono je w 46 grobach i luźno[18]. Fibule A.161–162 powszechnie występują również na terenach położonych dalej wschód, na obszarze białoruskiego Pobuża: Pâtrovìčy/Пятровічы (dawn. *Piotrowicze*)[19], Brèst-Tryšyn/Брэст (*Brześć-Tryszyn*)[20], Skorbìčy/Скорбічы (ob. Дружба/Družba, dawn. *Skorbicze*)[21], Lemâšèvìcy/Лемяшэвічы[22]. Na szczególną uwagę zasługuje zapinka tego typu ze Szczytów-Dzięciołowa, stan. 2[23], pochodzi bowiem ze żwirowni znajdującej się w odległości zaledwie 2,7 km od Zbucza. Fibuli tej towarzyszyły inne przedmioty, które można razem uznać za inwentarz zniszczonego grobu[24].

Żadna pochodzących z innych stanowiskach fibul nie jest identyczna ze znaleziskiem ze Zbucza. Egzemplarz ten wyróżnia stosunkowo niewielkie wygięcie kabłąka połączone z nie tak często spotykanym facetowaniem.

Analiza fizykochemiczna wykazała, że kabłąk zapinki ze Zbucza wykonany został ze stopu miedzi i cyny, przy niewielkim udziale innych pierwiastków[25]. Taki skład chemiczny odpowiada grupie I stopów – brązom cynowym, zgodnie z podziałem opracowanym na podstawie analiz składu chemicznego zabytków z cmentarzyska w Czarnówku, pow. lęborski[26]. Dwie całe zapinki z Wielkiej Kletnej[27] zostały odlane ze stopu o zawartości miedzi powyżej 96% i niewielkim udziale dodatkowych pierwiastków, stosowanym do produkcji przedmiotów o niskich parametrach wytrzymałościowych[28]. Znalezione na tym stanowisku fragmenty sprężynek i główka fibuli, zrobione są z mniej plastycznych stopów, tj. mosiądzu cynowego, brązu cynowego i stopu miedzi i srebra[29].

Zapinka ze Zbucza należy zatem do typu wyrobów stosunkowo często występujących w kulturze wielbarskiej na terenie

[16] Karta Ewidencji Stanowiska Archeologicznego (AZP 41-87/17) 1996; J. Andrzejowski 1999, 48, przyp. 134.

[17] J. Jaskanis 2012, 23, tabl. 19:1, ryc. 24.

[18] J. Jaskanis 1996, 104–105, 111–112.

[19] J. Andrzejowski *et alii* 2005, 19, tabl. 1:c; V.G. Belâvec 2007, 314, 316, 322, ryc. 5/9.10:1, 5/34:1, 6/13:1, 7/1:1.2, 8/36:3, 9/29:1, 9/30:2, 10/18:3.

[20] Ŭ.V. Kuharenko 1980, 46, tabl. VIII/11:a, IX/17:a, XX/73:b; V.G. Belâvec 2007, ryc. 2:5.11.17.51.73.

[21] J. Andrzejowski *et alii* 2005, 24, tabl. 4:e–g; V.G. Belâvec 2007, 304–305, ryc. 1/V:2.3.5.8.9.

[22] V.G. Belâvec 2007, 331, ryc. 11/A:1.

[23] J. Jaskanis 1970, 393, tabl. I:3; J. Andrzejowski 1999, 47, ryc. 14:D.

[24] W pobliżu miejsca ich odkrycia w 2018 roku natrafiono na fragmenty ceramiki pradziejowej. Znaczne zniszczenie terenu przez używaną jeszcze niedawno żwirownię raczej wyklucza możliwość natrafienia na dalsze groby związane z tą domniemaną nekropolą.

[25] Cu 80,95%, Sn 16,12%, ponadto Zn 1,36%, Al 0,2%, Si 0,34%\, Mn 0,01%, Fe 0,3%, Ni 0,05%, Pb 0,44%, S 0,14 %. Analiza wykonana w Laboratorium Bio- i Archeometrii IAE PAN przez Panią Elżbietę Pawlicką.

[26] P. Gan 2015.

[27] Analiza składu chemicznego zabytku, wykonana w Laboratorium Bio- i Archeometrii IAE PAN przez Panią Elżbietę Pawlicką, wykazała zawartość Cu (96,4%), Zn (1,5%), Ag (0,5%), Sn (0,9%), Pb (0,2%), Fe (0,2%) (D. Krasnodębski *et alii* 2008, 366).

[28] P. Gan 2015, 180.

[29] D. Krasnodębski *et alii* 2008, 368.

Ryc. 5. Zbucz, pow. hajnowski. Profil wschodni wykopu 10. 1 – humus współczesny; 2 – humus pierwotny (?) z drobnymi węgielkami; 3 – nasyp wczesnośredniowiecznego wału; 4 – zniszczenie wczesnośredniowiecznego wału; 5 – warstwa 234; 6 – spalone drewno; 7 – kamień. Rys:. H. Olczak, Z. Tragarz

Fig. 5. Zbucz, Hajnówka County. Eastern wall of trench 10. 1 – topsoil; 2 – virgin soil (?) with small charcoal pieces; 3 – medieval rampart; 4 – destruction within the medieval rampart; 5 – layer 234; 6 – burnt timber; 7 – stone. Drawing: H. Olczak & Z. Tragarz

Ryc. 6. Zbucz, pow. hajnowski. Zapinka A.161–162. Fot.: M. Osiadacz (a). Rys.: M. Redlarska (b)

Fig. 6 Zbucz, Hajnówka County. Brooch type A.161–162. Photo: M. Osiadacz (a). Drawing: M. Redlarska (b)

dorzecza górnej Narwi i środkowego Bugu, z analogiami na kilkunastu stanowiskach z Podlasia i zachodniej Białorusi. Analizowane formy nie są czułym wyznacznikiem chronologicznym. Ich datowanie zamyka się w późnym okresie rzymskim – od fazy C_{1a} do fazy C_2[30]. Można zatem przyjąć, że zapinka ta znalazła się w bruku kamiennym co najmniej 500 lat wcześniej, niż wybudowano w tym miejscu wczesnośredniowieczny gród.

Zapinka jest jednocześnie jedynym przedmiotem z okresu wpływów rzymskich, jaki odkryto na grodzisku, zatem prawdopodobnie znalazła się tu przypadkiem. Nie można jednak wykluczyć, że w niewielkiej odległości od grodziska funkcjonowało niezarejestrowane wcześniej cmentarzysko lub osada. Niestety, dotychczasowe badania AZP nie wykazały w promieniu 5 km od Zbucza stanowisk datowanych na okres wpływów rzymskich, poza wspomnianym cmentarzyskiem (?) w Szczytach-Dzięciołowie oraz towarzyszącej mu domniemanej osady.

Zastanowić się należy zatem, czy warstwa kamieni, na której leżała fibula, nie mogłaby stanowić pozostałości bruku podkurhanowego[31]. Przeciwko tej tezie przemawia jednak brak innych zabytków z okresu wpływów rzymskich oraz kości ludzkich. Nie niepokoi natomiast obecność czterech kości zwierzęcych, ponieważ takie szczątki znajdowane były w nasypach kurhanów kultury wielbarskiej[32].

Omawiając kontekst zapinki ze Zbucza nie sposób pominąć odkrycia z Wilczego Jaru (Puszcza Białowieska, stan. 2)[33], gdzie na położonym w bezpośrednim sąsiedztwie niewielkiego strumienia podmokłym terenie znajduje się okrągłe wzniesienie o średnicy ok. 17 m, otoczone wałem ziemnym licowanym kamieniami. Na jego majdanie natrafiono na warstwę z luźno rozrzuconymi kamieniami i spalenizną, pośród której znajdowały się fragmenty potłuczonej i silnie przepalonej miseczki glinianej oraz drobne, przepalone kości zwierzęce. Miseczka ta odpowiada wielbarskim formom grupy XIVA[34]. Wyniki analizy radiowęglowej jednej z czterech prób spalonego drewna, którą pobrano z warstwy z przepalonymi kośćmi i ceramiką, wskazują na użytkowanie tego miejsca pomiędzy połową III a początkiem V wieku[35].

Wydaje się, że odkryte na stanowisku Wilczy Jar założenie mogło pełnić funkcje kultowe. Pod względem kształtu i wielkości jest ono zbliżone do znanych z terenów zachodniej Białorusi, Ukrainy i wschodniej Polski obiektów, zwanych *gorodišča -svâtilišča (городища-святилища)*, pojawiających się jednak dopiero w początkach wczesnego średniowiecza[36].

[30] K. Godłowski 1974, 29; R. Wołągiewicz 1974, 145; J. Jaskanis 1996, 111; J. Andrzejowski 2001, 257.

[31] J. Jaskanis 2012, 210.

[32] J. Jaskanis 2012, 37, 83.

[33] Badania, pod kierownictwem prof. dr. hab. Przemysława Urbańczyka, przeprowadzone były przez IAiE PAN i Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie w 2017 roku.

[34] R. Wołągiewicz 1993, 18.

[35] Poz-97064, 1695 ± 35 BP; po kalibracji: 68,2%prawdopodobieństwa – 264–275AD (7,7%) i 330–395AD (60,5%); 95,4% prawdopodobieństwa – 252–305AD (22,9%) i 311–415AD (72,5%).

[36] H. Olczak, D. Krasnodębski 2002.

W świetle odkrycia z Wilczego Jaru rozważyć należy zatem jeszcze jedną hipotezę, zgodnie z którą bruk kamienny ze Zbucza może stanowić pozostałość założenia kultowego z okresu wpływów rzymskich. Różnice pomiędzy oboma stanowiskami, m.in. brak w Zbuczu ceramiki[37], mogą być spowodowane silnym zniszczeniem tego założenia przez gród wczesnośredniowieczny lub ograniczonym zakresem prac wykopaliskowych. Może przy wyborze tego miejsca we wczesnym średniowieczu zadziałał *genius loci,* który sprawił, że po kilkuset latach miejsce to na nowo stało się świadkiem obrzędów kultowych. Nawet jeśli przyjmiemy późnorzymską metrykę bruku ze Zbucza, to stan badań nie pozwala na próbę określenia jego ewentualnego związku z wczesnośredniowiecznym horyzontem użytkowania tego stanowiska. Nie można wykluczyć, że we wczesnym średniowieczu po prostu wykorzystano ciągle zachowane starsze obwałowania. To względy praktyczne sprawić zatem mogły, słowiański gród założono w tym, wydawało by się mało atrakcyjnym miejscu, z dala od większych cieków wodnych i pozbawionym wyraźnych elementów krajobrazowych. Pytanie o genezę grodu stanowić będzie jedno z większych wyzwań stojących przed badaczami przygotowujących monografię tego stanowiska. Dla udowodnienia jakiejkolwiek tezy konieczne byłoby jednak dalsze badania i znalezienie kolejnych śladów użytkowania tego miejsca przed okresem średniowiecza.

Dariusz Krasnodębski
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Al. Solidarności 105
00-140 Warszawa
krasnodebskid@poczta.onet.pl
https://orcid.org/0000-0001-7096-1227

Jagoda Mizerka
Os. Wichrowe Wzgórze
Wełnica 3
62-200 Gniezno
jagodamiz@o2.pl
https://orcid.org/0000-0001-9172-8264

Received: 20.09.2018 / Reviewed: 26.10.2019 / Accepted: 4.11.2019

LITERATURA

Almgren, O. 1923: *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*, Mannus-Bibliothek 32[2], Leipzig (Stockholm[1] 1897).

Andrzejowski, J. 1999: *Hryniewicze Wielkie – cmentarzysko z pogranicza dwóch światów*, [w:] J. Andrzejowski (red.), *Comhlan. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin,* Warszawa, 17–59.

Andrzejowski, J. 2001: *Wschodnia strefa kultury przeworskiej – próba definicji*, WA LIV (1995–1998), 59–87.

Andrzejowski, J. *et alii* 2005: J. Andrzejowski, M. Engel, A. Piotrowski, M. Ruszkowska, U. Szewczuk, A. Wójcik, *Zabytki z okresu wpływów rzymskich, średniowiecza i czasów nowożytnych z Białorusi w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*, Warszawa.

Belâvec, V.G. (Белявец, В.Г.) 2007: *K izučeniû pamätnikov vel'barskoj kul'tury v Belarusi,* [w:] M. Fudziński, H. Paner (red.), *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*, Gdańsk, 293–336.

Brud, S., Boratyn, J. 2006: *Objaśnienia do Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski 1:50 000. Arkusz Orla*, Warszawa.

Dzierżykray-Rogalski, T., Jaskanis, J. 1961: *Grób szkieletowy dziecka z późnego okresu rzymskiego, odkryty w 1959 r. w Białowieży, pow. Hajnówka*, RB I, 283–291.

Gan, P. 2015: *Charakterystyka chemiczna zabytków z cmentarzyska w Czarnówku – analizy wprowadzające*, [w:] J. Andrzejowski (red.), *Czarnówko, stan. 5. Cmentarzyska z późnej starożytności na Pomorzu. Część 1*, Monumenta Archaeologica Barbarica V, Lębork-Warszawa, 175–214.

Godłowski, K. 1974: *Chronologia okresu późnorzymskiego i wczesnego okresu wędrówek ludów w Polsce północno-wschodniej,* RB XII, 8–110.

Jaroszewicz, J. 1853: *Jadźwingi. Wyjątek ze wstępu do obrazu Litwy,* „Biblioteka Warszawska", 1853/3 (LI), 193–224.

Jaskanis, J. 1970: *Przedmioty okresu rzymskiego ze Szczytów-Dzięciołowa (pow. bielski),* RB IX, 393–395.

Jaskanis, J. 1996: *Cecele. Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Ostpolen,* Monumenta Archaeologica Barbarica II, Kraków.

Jaskanis, J. 2012: *Wodzowskie kurhany kultury wielbarskiej na Podlasiu*, Białystok.

Kondracki, J. 2009: *Geografia regionalna Polski*, Warszawa[3].

Krasnodębski, D. *et alii* 2008: D. Krasnodębski, M. Dulinicz, T. Samojlik, H. Olczak, B. Jędrzejewska, *Cmentarzysko ciałopalne kultury wielbarskiej w uroczysku Wielka Kletna (Białowieski Park Narodowy, woj. podlaskie)*, WA LX, 361–376.

Krasnodębski, D., Małkowski, W. 2018: *Badania archeologiczne grodziska w Zbuczu, gm. Czyże, pow. hajnowski*, „Historia Slavorum Occidentis" 2 (17), 105–121.

Krasnodębski, D., Olczak, H. 2019: *Zbucz i Mołoczki: wczesnośredniowieczne miejsca kultu w międzyrzeczu Narwi i Bugu,* [w:] A. Buko (red.), *Początki chrześcijaństwa na pograniczu mazowiecko-ruskim*, Warszawa, 94–99.

Kuharenko, Û.V. (Кухаренко, Ю.В.) 1980: *Mogil'nik Brest-Trišin*, Moskva.

Olczak, H., Krasnodębski, D. 2002: *Wczesnośredniowieczne miejsce kultu i osada w Mołoczkach, pow. Bielsk Podlaski, woj. podlaskie*, SprArch. 54, 141–171.

Olędzki, M. 2007: *Fibule z cmentarzyska kultury przeworskiej w Wólce Domaniowskiej koło Radomia,* „Acta Universitatis Lodziensis" 21, 51–70.

Piątkowska-Małecka, J. 2018: *Analiza archeozoologiczna szczątków kostnych ze stanowiska Zbucz, stan. 3*, mps w archiwum IAiE PAN Warszawa.

[37] Pamiętać przy tym należy, że Wilczym Jarze wystąpiła ona tylko w niewielkim skupisku.

Pokrovskij, F.V. (Покровский, Ф.В.) 1895: *Arheologičeskaâ karta Grodnenskoj gubernìi*, [w:] *Trudy devâtogo arheologičeskago s"ezda v" Vil'ne 1983*, tom I, Moskva 1895, *priloženìe*, Vil'na 1895, 1–165.

Wołągiewicz, R. 1993: *Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym*, Szczecin.

A Late Roman Fibula from the Early Medieval Hillfort in Zbucz near Hajnówka – Continuation of a Tradition or an Accidental Loss?

Summary

The basin of the Upper Narew River is home to one of the most interesting features connected with the early medieval Mazovian-Ruthenian borderland – the hillfort in Zbucz (site 3, AZP 45-89/4). It consists of an earthen embankment with a height of 1 to 2.5 m and average width of up to 10 m, surrounding a flat, 80-m-diameter courtyard entered from the south (Fig. 1, 2). During five excavation seasons, 10 trial trenches were explored and a non-invasive magnetic prospection was carried out (D. Krasnodębski, W. Małkowski 2018). The results obtained indicate two phases of construction of the fortifications. The main wood-and-earth rampart, reinforced from the outside with clay, was built in the 970s, then the fortifications were partially rebuilt no later than at the end of the 10th/beginning of the 11th century. Inside the hillfort, at the foot of the rampart, there was a shallow ditch in which small fragments of burnt human and animal bones were found. Moreover, several metal objects had been purposefully placed there: a bronze bracelet, a two-piece iron bit, an iron 'horseshoe', a C-shaped fire-steel, and two whole clay vessels (D. Krasnodębski, H. Olczak 2019, 95–96). This unusual collection of finds seems to indicate a special, perhaps cult/religious purpose for the ditch.

On the outer side of the passageway leading to the hillfort, at a depth of about 0.7 m below the surface, a fragment of pavement (layer 234) formed by loosely distributed small stones embedded in clay was exposed directly on the virgin soil (Fig. 3–5). It is impossible to determine whether this pavement was located only within the gateway (meaning it would have to have been built during the construction of the rampart) or extended beyond it (thus being older than the hillfort). An incomplete fibula of group VI (Fig. 6), type A.161–162 (O. Almgren 1923, 77, pl. VII:161.162), with a narrow returned foot and a flat-convex section of the bow of 4.4 cm in length was found in this layer.

Brooches type A.161–162 are found relatively frequently at Wielbark Culture sites in the Upper Narew and Middle Bug River basins. They are dated to the Late Roman Period – from phase C1a to C2 (K. Godłowski 1974, 29; R. Wołągiewicz 1974, 145; J. Jaskanis 1996, 111; J. Andrzejowski 2001, 257). This find is the only object from the Roman Period that has been discovered at the hillfort. Therefore, it cannot be ruled out that an older cemetery or settlement, heretofore unknown, existed within a short distance of the hillfort. It should also be taken into account that the layer of stones on which the fibula was found may be the remains of a sub-barrow pavement (cf. J. Jaskanis 2012, 210). However, the lack of human bones and other artefacts from the Roman Period speaks against this interpretation. It is also possible that the pavement with the brooch is a remnant of a destroyed cult enclosure, similar to the one discovered in the Białowieża Forest in 2017 (Forestry Wilczy Jar 2, AZP 45-91/28). It consists of a small hill dating from the middle of the 3rd to the beginning of the 5th century, measuring about 17 m in diameter, and surrounded by an earthen rampart faced with stones. A layer with loosely scattered stones and burnt debris, containing fragments of ceramics and small burnt animal bones, was found on its grounds. If we consider both described places to be similar, we can assume that the ceremonial and cult role of the hillfort in Zbucz in the early Middle Ages may date back to the late Roman times.

Translation: Kinga Brzezińska